GLOBAL MOLIYAVIY INQIROZLARNING KELIB CHIQISH OMILLARI VA ULARNING JAHON IQTISODIY BARQARORLIGIGA TA'SIRINI STATISTIK BAHOLASH

Ibodova Shaxlo G'ulomjon qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Moliyaviy inqiroz ta'lim yo'nalishi talabasi

Mannapova Shahnoza Elshodovna
Ilmiy rahbar:
https://doi.org/10.5281/zenodo.23775445

Annotatsiya. Mazkur maqolada global moliyaviy inqirozlarning kelib chiqish sabablari, ularning jahon iqtisodiy barqarorligiga ta'siri hamda moliyaviy xatarlarni statistik baholash masalalari yoritilgan. Kredit hajmining haddan tashqari kengayishi, aktivlar narxining sun'iy oshishi, davlat va xususiy qarzdorlikning ortishi, moliyaviy institutlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik hamda makroiqtisodiy nomutanosibliklar inqirozlarning asosiy omillari sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, 2008–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz va keyingi davrlardagi qarzdorlik ko'rsatkichlari misolida iqtisodiy o'sish, xalqaro savdo va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlik ko'rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida moliyaviy inqirozlarning oldini olish, erta ogohlantirish tizimlarini takomillashtirish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Global moliyaviy inqiroz, jahon iqtisodiyoti, moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy o'sish, davlat qarzi, xususiy qarzdorlik, kredit ekspansiyasi, statistik tahlil, moliyaviy risk, xalqaro savdo, makroprudensial siyosat, iqtisodiy beqarorlik.

Kirish. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi mamlakatlar o'rtasidagi savdo, investitsiya va moliyaviy aloqalarning kengayishiga olib keldi. Ushbu jarayon iqtisodiy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, bir mamlakatda yuzaga kelgan moliyaviy muammolarning boshqa davlatlarga tez tarqalishi xavfini ham kuchaytirdi. Xalqaro kapital oqimlari, banklararo operatsiyalar, valyuta bozorlari va moliyaviy institutlarning o'zaro bog'liqligi global iqtisodiy tizimning tashqi zarbalarga sezgirligini oshirmoqda.

Global moliyaviy inqirozlar iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishi, kreditlash imkoniyatlarining qisqarishi, aktivlar qiymatining tushishi, ishsizlikning ortishi va xalqaro savdoning zaiflashuvi kabi oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday jarayonlar nafaqat moliya sektoriga, balki ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, davlat moliyasi va aholi farovonligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2008–2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz moliyaviy tizimdagi muammolarning jahon iqtisodiyotiga qanday tarqalishini yaqqol namoyon etdi. Kreditlashning haddan tashqari kengayishi, ipoteka bozoridagi xatarlar va moliyaviy institutlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik inqirozning chuqurlashishiga sabab bo'ldi. Ushbu tajriba moliyaviy xatarlarni oldindan aniqlash, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni muntazam kuzatish va barqarorlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Shu sababli global moliyaviy inqirozlarning kelib chiqish omillarini aniqlash va ularning jahon iqtisodiy barqarorligiga ta’sirini statistik baholash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Muammo va uning yechimlari. Global moliyaviy inqirozlarning asosiy muammolaridan biri - moliyaviy xatarlarning iqtisodiy o‘sish davrida yetarlicha baholanmasligi va ularning tizimli ravishda to‘planib borishidir. Kreditlarning tez o‘sishi, aktivlar narxining iqtisodiy asoslardan uzilishi, davlat va xususiy qarzdorlikning ortishi hamda moliyaviy institutlar o‘rtasidagi kuchli bog‘liqlik iqtisodiy tizimning zaifligini oshirishi mumkin. Inqiroz boshlanganda esa kreditlash qisqaradi, investitsiyalar kamayadi, ishlab chiqarish sekinlashadi va xalqaro savdo hajmi pasayadi.

Muammoning yana bir jihati shundaki, ayrim hollarda moliyaviy barqarorlik faqat banklar faoliyati yoki davlat qarzi bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar orqali baholanadi. Aslida esa inqiroz xavfini aniqlash uchun iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, kredit hajmi, valyuta kursi, tashqi qarz, aktivlar narxi va xalqaro savdo ko‘rsatkichlarini birgalikda tahlil qilish zarur. Statistik ma’lumotlarning turli manbalarda farq qilishi ham mamlakatlar va davrlar o‘rtasida to‘g‘ri taqqoslashni qiyinlashtirishi mumkin.

Mazkur muammolarni hal etish uchun, avvalo, moliyaviy xatarlarni erta aniqlash tizimlarini takomillashtirish lozim. Bunda kreditlarning o‘sish sur’ati, qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari, banklarning likvidligi va kapital yetarliligi, valyuta zaxiralari hamda aktivlar narxining o‘zgarishi muntazam kuzatilishi kerak. Ikkinchidan, stress-testlar va makroprudensial nazorat vositalari orqali moliyaviy tizimning turli salbiy ssenariylarga chidamliligini baholash zarur.

Uchinchidan, davlat qarzini oqilona boshqarish, budjet intizomini mustahkamlash va iqtisodiyotni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish muhim ahamiyatga ega. To‘rtinchidan, statistik tahlilda tavsifiy statistika, korrelyatsion va regressiya usullaridan foydalanish orqali moliyaviy ko‘rsatkichlar bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq o‘rganish mumkin. Bunda korrelyatsiya sababiy bog‘liqlikni o‘z-o‘zidan isbotlamasligi hisobga olinishi kerak.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar va milliy nazorat organlari o‘rtasida axborot almashinuvini kuchaytirish global xatarlarning tarqalishini cheklashga yordam beradi. Banklar bilan bir qatorda bankdan tashqari moliyaviy institutlar faoliyatini ham nazorat qilish moliyaviy tizim barqarorligini ta’minlashning muhim shartidir.

1. Moliyaviy inqirozning kelib chiqish sabablari
Rangli infografika
Kreditlarning haddan tashqari ko‘payishi, bank muammolari, fond bozori qulashi va qarzdorlikni tasvirlash uchun mos.

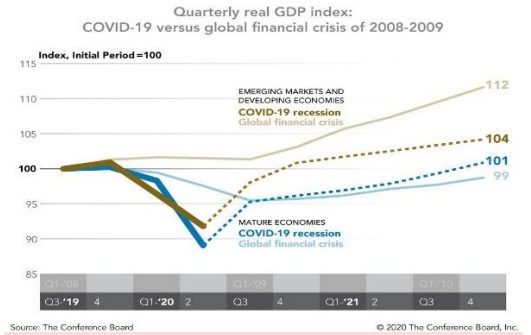

2. 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz
Tarixiy voqealar ketma-ketligi
AQSh ipoteka bozoridagi muammolar, Lehman Brothers bankrotligi va moliyaviy vahimaning tarqalishini yoritish uchun.
Tarixiy grafik va rasmlarni ko‘rish.

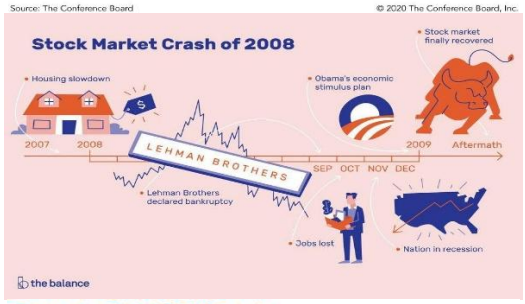

3. Jahon iqtisodiy o‘sishining pasayishi
Statistik grafik
2009-yil va 2020-yildagi iqtisodiy pasayishlarni taqqoslashga mos.
Jahon bankining 2020-yil inqirozi haqidagi 5 ta diagrammasi.

Figure 1. Global GDP Growth
(Percent; quarter over quarter, annualized)

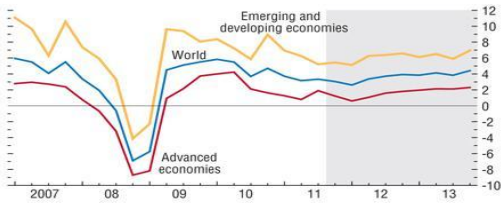

Source: IMF staff estimates.

4. Jahon iqtisodiyoti dinamikasi
Mamlakatlar kesimidagi ma’lumotlar
Turli mamlakatlarning YaIM o‘sish sur’atlarini va iqtisodiy pasayish davrlarini kuzatish mumkin.

Inqirozning sabablari va oqibatlari diagrammasi:

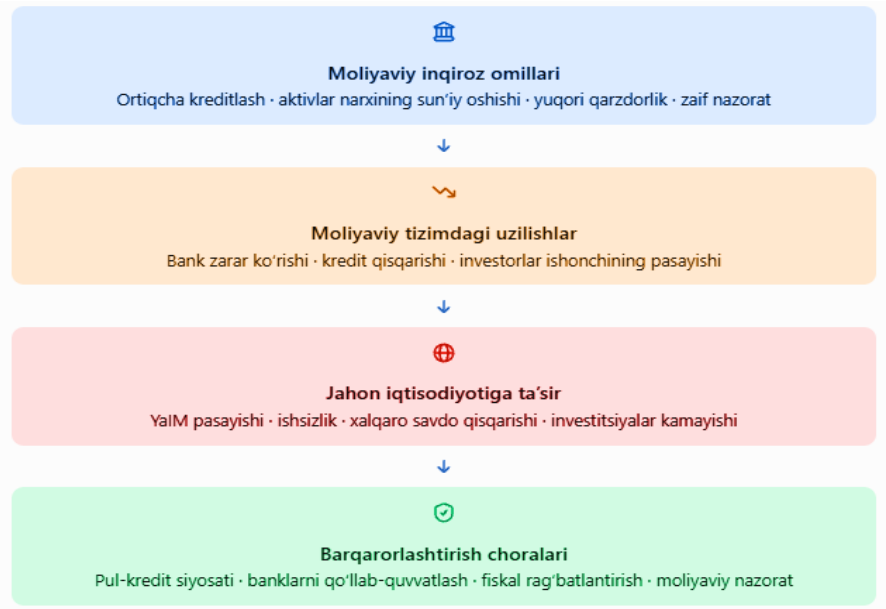

Xulosa. Global moliyaviy inqirozlar jahon iqtisodiyotiga ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab jarayon bo‘lib, ularning kelib chiqishi kredit ekspansiyasi, ortiqcha qarzdorlik, aktivlar narxining sun’iy oshishi, moliyaviy institutlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va makroiqtisodiy nomutanosibliklar bilan bog‘liq. Inqirozlar natijasida iqtisodiy o‘sish sekinlashishi, xalqaro savdo qisqarishi, ishsizlik ortishi va davlat moliyasiga bosim kuchayishi mumkin.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash uchun alohida iqtisodiy ko‘rsatkichlarni emas, balki moliyaviy va makroiqtisodiy indikatorlarni o‘zaro bog‘liq holda baholash zarur. Statistik tahlil usullari moliyaviy xatarlarni aniqlash, iqtisodiy o‘zgarishlarni taqqoslash va ehtimoliy inqirozlarning oqibatlarini baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, ishonchli xulosalar chiqarish uchun ma’lumotlarning sifati, taqqoslanuvchanligi va qo‘llanilgan metodologiya hisobga olinishi lozim.

Global moliyaviy inqirozlarning salbiy oqibatlarini kamaytirish maqsadida makroprudensial nazoratni kuchaytirish, davlat qarzini samarali boshqarish, erta ogohlantirish tizimlarini rivojlantirish, moliyaviy institutlar faoliyatini muntazam stress-testlardan o‘tkazish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish tavsiya etiladi. Ushbu chora-tadbirlar jahon iqtisodiyotining tashqi zarbalarga chidamliligini oshirish, moliyaviy tizim barqarorligini mustahkamlash va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Enhancing Resilience amid Uncertainty. Washington, DC, April 2025. https://www.imf.org/en/publications/gfsr/issues/2025/04/22/global-financial-stability-report-april-2025
2. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report: Shifting Ground beneath the Calm. Washington, DC, October 2025.

https://www.imf.org/en/publications/gfsr/issues/2025/10/14/global-financial-stability-report-october-2025

3. International Monetary Fund. 2025 Global Debt Monitor. Fiscal Affairs Department, September 2025. https://www.imf.org/external/datamapper/GDD/2025%20Global%20Debt%20Monitor.pdf
4. International Monetary Fund. Annual Report 2009: Fighting the Global Crisis. Chapter 2: Developments in the Global Economy and Financial Markets. https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2009/eng/pdf/ch2.pdf
5. Kose, M. A., Sugawara, N., Terrones, M. E. Global Recessions. World Bank Policy Research Working Paper No. 9172, 2020. https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/185391583249079464